

Valtioteoreettisia tulokulmia kapitalismin ekologiseen sääntelyyn

JOONAS KUMPULAINEN & PETRO LEINONEN

Vihreästä talouskasvusta on tullut 2010-luvun aikana yhä vahvemmin osa kehittyneiden teollisuusmaiden talouspoliittisia ohjelmia, mutta empiiriset näytöt talouskasvun ja ekologisen kestävyuden yhteensovittamisesta ovat edelleen heikkoja. Artikkelissa kehitetään valtio- ja talousteoriaa yhdistävää teoreettista käsitteistöä vihreän kapitalismin ristiriitojen ja mahdollisuuksien analyysiin sekä arvioidaan tämän lähestymistavan soveltuvuutta empiiriseen aineistoanalyysiin. Lähestymistavan soveltuvuutta empiiriseen tutkimukseen testataan esimerkeillä Euroopan unionin ja Suomen ilmastopoliittista päätöksentekoa ohjaavista dokumenteista. Analyysimme perusteella käsitteistö mahdollistaa ilmastopoliitiikan käsittelyn suhteessa kapitalismin ja poliittisten instituutioiden materiaaliin uusintamiseksi. Tästä näkökulmasta kysymys talouskasvusta näyttäytyy keskeisenä poliittisten instituutioiden rahoituksen, palkkatyöinstituution uusintamisen ja talousjärjestelmän legitimitetin kannalta. Toiseksi käsitteistömme auttaa jäsentämään, kuinka poliittiset intressit artikuloituvat eri regulaatiomuotojen puitteissa, joiden toiminta edellyttää osin ristiriitaisten päämäärien sitouttamista yhteiskunnallista vallankäyttöä tavoitteleviin projekteihin.

Avainsanat: ilmastonmuutos, regulaatioteoria, talouskasvu, valtioteoria, vihreä kasvu

Vuonna 2019 Euroopan komissio julkaisi ilmastonmuutoksen hillintään tähtäävän Euroopan vihreän kehityksen ohjelman, jonka julkilausuttuna tavoitteena on yhdistää päästövähennykset ja vähenevä luonnonvarojen kulutus talouden kokonaistuotannon kasvuun (Euroopan komissio 2021). Ohjelman keinovalikoima koostuu vihreään teknologiaan kohdistetuista investoinneista sekä verotuksen ja päästökaupan uudistuksista. Ohjelma on merkittävä edistysaskel unionin ilmastopolitiikassa, mutta sen keinot ja rahoitus jättävät edelleen toimomisen varaa. Ohjelma herättikin kritiikkiä pian julkaisunsa jälkeen. Ympäristöjärjestöt arvioivat sen politiikkatoimien olevan edelleen alimitoitettuja suhteessa tavoitteisiin (esim. Greenpeace 2019; WWF 2019). Taluspoliittisesti ohjelma nojaa voimakkaasti yksityisiin investointeihin, eikä sen rahoitus ole riittävä edes Euroopan komission omien laskelmien mukaan (Euroopan komissio 2019a).

Euroopan unionin ohjelma tukeutuu vihreään talouskasvuun, joka on ollut globaalin hallinnan instituutioiden taloudellisten ohjelmajulistusten keskiössä jo 1980-luvulta alkaen (ks. esim. Yhdistyneet kansakunnat 1987). Myös Yhdysvallat ja Kiina ovat rakentaneet omat ilmastopoliittiset ohjelmansa vihreän talouskasvun ympärille. Poliittisten ohjelmajulistusten optimismista huolimatta vihreä talouskasvu on kärsinyt empiirisen uskottavuuden puutteesta. Ympäristö- ja resurssitekijöitä tutkivan BIOS-tutkimusyksikön julkaisu (Vadén ym. 2020) esittää, että talouskasvun ja ympäristön kuormituksen välisen yhteyden katkeaminen ei näytä todennäköiseltä lyhyen aikavälin skenaariolta. Ympäristötaloustieteilijät Jason Hickel ja Giorgos Kallis (2019) esittävät, että vihreän kasvun teorian suosiosta huolimatta sen empiiriset näytöt ovat toistaiseksi heikkoja. Samansuuntaisen johdopäätökseen esittävät myös Haberl ja muut (2020). Vaikka kehittyneissä talouksissa on paikallisesti nähty merkkejä hiilineutraalista kasvusta, mittausta hankaloittaa maailmantalouden rakennemuutos, jossa saastuttavia tuotannonaloja on siirtynyt kehittyviin maihin (Jiborn ym. 2018; Jakob, Steckel & Edenhofer 2014). Maailmantalouden tasolla äkillisiä päästövähennyksiä on havaittu lähinnä taluskriisin aikaansaamien negatiivisten tuotantošokkien yhteydessä, kuten vuoden 2008 finanssikriisin sekä sitten koronaviruspandemiasta seuranneen taluskriisin yhteydessä (Le Quéré ym. 2020; Hickel & Kallis 2019, 8).¹

Euroopan unionin vihreän kehityksen ohjelma ja sen haasteet herättävät laajalaisia kysymyksiä kapitalismin ekologisen sääntelyn mahdollisuuksista ja risti-

1 Suomen päästöt ovat laskeneet 33 prosenttia vuosien 1990–2021 välillä, jos maankäyttösektoria ei oteta huomioon, mutta etenkin kasvavien hakkuiden aiheuttama hiilinielujen supistuminen on pitänyt Suomen nettopäästöt käytännössä ennallaan koko tämän ajanjakson ajan (Tilastokeskus 2022).

riidoista. Artikkelissa kehitämme ja testaamme teoreettista lähestymistapaa kapitalismin ekologisten sääntelymallien analyysiin. Lähestymistapamme perustuu erityisesti regulaatioteoriaan ja Bob Jessopin kehittämään strategis-relaationaaliseen valtioteoriaan, jotka ovat toistaiseksi jääneet ilmastopolitiikan tutkimuksessa vähemmälle huomiolle.² Etenkin marxilaisessa tutkimuksessa on kiinnitetty paljon huomiota taloudellisen tuotannon ja valtion toiminnan välisiin suhteisiin. Näissä keskusteluissa kapitalismin ja valtion välisistä suhteista on tunnistettavissa pyrkimys selittää valtion politiikkaa yhtäältä talouden rakenteiden määrittämänä ja toisaalta johtavien ryhmien päämäärarationaalisenä toimintana. Ensimmäisessä lähestymistavassa, jota voidaan kutsua strukturalistiseksi, pääomien kasautumista edesauttava politiikka selitetään valtion toiminnan ja pääoman intressien rakenteellisella yhteen kietoutuneisuudella. Jälkimmäisessä, instrumentalistisessa tulkinnaassa politiikassa vallitsevaa pyrkimystä pääomien kasautumiseen puolestaan selitetään sillä, että johtavat luokat onnistuvat käyttämään valtioapparaattia omien tavoitteidensa ajamiseen. Bob Jessop (1990) on esittänyt strategis-relaationaalista valtioteoriaa välittävänä kantana strukturalistisiin ja instrumentalistisiin tapoihin ymmärtää valtion roolia suhteessa kapitalismin uusintamisedellytyksiin. Jotta valtion toimintaedellytykset säilyvät, valtiollisen politiikan tulee osaltaan palvella suhteellisen vakaata kasautumisregiimiä, mikä vaatii valtiollisen vallankäytön ja instituutioiden vakauttamista hegemonisten projektien kautta.

Artikkelimme tutkimuskysymys on, miten kapitalismin ekologista sääntelyä ja vihreää talouskasvua voidaan jäsentää ja tutkia strategis-relaationaalisen valtioteorian käsitteitä hyödyntäen? Aluksi pohjustamme lähestymistapamme ekonomistisia lähtökohtia tarkastelemalla talouskasvun, työmarkkinoiden ja valtion rahoitusrajoitteen välisiä suhteita. Viittaamme talouden säännönmukaisuuksia tutkiviin ekonomistisiin teorioihin ja Claus Offen valtioteoriaan, joka käsittelee taloudellisten ja poliittisten instituutioiden välisiä keskinäisriippuvuuksia. Lisäksi käsittelemme kysynnänsäätelyn potentiaalia talouden demokraattisessa ohjauksessa ja ekologisessa sääntelyssä. Seuraavaksi tutkimme erilaisten talouden ekologisten sääntelymallien toimintamahdollisuuksia ja ristiriitoja.

---

2 Suomalaisessa ilmastopolitiikan tutkimuksessa on kiinnitetty huomiota muun muassa erilaisiin politiikan tekemisen koalitioihin ja niiden mahdollisuuksiin ilmastopoliittisessa toiminnassa (esim. Ylä-Anttila, Gronow & Karimo 2020; Sivonen & Koivula 2020) sekä talouden eri sektorien ilmastopoliittisiin toimiin (ks. esim. Ruggiero, Varho & Rikkonen 2015; Aslani, Helo & Naaranoja 2013). BIOS-tutkimusryhmä on selvittänyt sekä ekologisen siirtymän sektorikohtaisia muutosmahdollisuuksia ilmastotutkimuksen ja reilun siirtymän kirjallisuudessa että modernin rahateorian mukaista ymmärrystä talouspolitiikan liikkumavarasta (ks. esim. Vadén ym. 2019).

Kapitalismin ekologista sääntelyä määrittävän poliittisen hegemonian tarkastelussa hyödynnämme strategis-relaationaalisen valtioteorian tukena Jessopin sekä Ngai-Ling Sumin kehittämää kulttuurisen poliittisen talouden tutkimusta. Tätä on Suomessa aiemmin hyödyntänyt Ville Kellokumpu (2021) tutkimuksessaan biotaloudesta kapitalismin regulaatiota ohjaavana imaginaarina. Taloudellinen imaginaari viittaa taloutta koskevaan merkitysjärjestelmään, jonka avulla yhteiskunnalliset toimijat kehystävät toimintansa ja sitä koskevan laskelmoinnin ja päätöksenteon suhteessa kapitalismissa institutionaalisesti rakentuneeseen taloudelliseen kenttään. Esimerkiksi tietotalous taloudellisena imaginaarina jäsentää useita tekstilajeja ja kielenkäytön tapoja aina arkisista keskusteluista hallitusohjelmiin asti taloudellisen strategian ja hegemonisen vision ympärille. (Jessop 2009, 344.)

Testaamme lähestymistapamme soveltuvuutta analysoimalla sitä, minkälaiselle taloudelliselle imaginaarille ilmastopoliitiikan rooli rakentuu Euroopan unionin komission sekä Suomen valtion politiikkaa ohjaavissa dokumenteissa. Analysoimme tämän pohjalta sitä, minkälaisia regulaatiomuotoja näissä dokumenteissa edistetään. Rajoitamme tarkastelun keskeisissä politiikkaa ohjaavissa dokumenteissa esiintyviin taloudellisiin imaginaareihin, joiden perusteella edistetään erilaisia ilmastopoliitiikan linjoja ja täten erilaisia kasautumisregiimejä. Euroopan ja Suomen muuttuvien regiimien tutkimus vaatisi laajempaa talouden ja valtiollisten rakenteiden analyysia, johon tämän artikkelin puitteissa ei ole tilaa. Tarkastelemme lopuksi edellä mainittujen erittelyiden pohjalta ideaalityypistä vihreän talouskasvun mallia mahdollisuksineen ja ristiriitoinen.

Artikkelimme täydentää olemassa olevaa tutkimusta yhdistämällä taloustieteellisiä ja regulaatioteoreettisia näkökulmia sekä hahmottelemalla näitä katsantokantoja yhteen nivovaa teoreettista lähestymistapaa, joka auttaa jäsentämään kapitalismin ekologista sääntelyä valtion kasvuriippuvuuden ja kapitalismin sääntelykontekstien näkökulmasta. Lisäyksenä aiempaan tutkimukseen pyrimme havainnollistamaan, miten ilmastopoliittinen ohjelma toimeenpannaan osana hegemonista projektia, joka toimii kasvusidonaisuuden ja sitä institutionaalisesti kehystävien kasautumisregiimien asettamien reunaehtojen puitteissa. Lähestymistapamme mahdollistaa kapitalistisen talouden ekologisen sääntelyn toimintaedellytysten rakenteellis-materiaalisten reunaehtojen analyysin erilaisten hegemonisten tai hegemoniaan pyrkivien projektien kehyksessä. Taloudelliset suhteet niiden yhteiskunnallisiin ehtoihin puitteistavan lähestymistavan avulla on mahdollista välttää reduktionismi, jossa yhteiskunnalliset rakenteet ja kamppailut pelkistetään vain kielellisen tai materiaalisen analyysin tasolle (ks. Kortesoja 2021). Artikkelin lähestymistapa edellyttää laajaa, toisinaan ahtaidenkin perinteisten tieteenalojen

rajojen ylittämistä, mikä toisaalta sopii yhteen juuri poliittisen talouden ja talous-sosiologian edellyttämän teoreettisen ja metodologisen pluralismin kanssa.

Talous kasvun ehdoilla

Talouden kasvuriippuvuus vaikuttaa ilmastopolitiikan mahdollisuuksiin sekä suoraan tuotannon kasvun lisäessä päästöjä että valtiollisen politiikan reunaehtojen asettajana. Talouskasvu on Euroopan unionin taloutta ohjaavissa politiikkadokumenteissa ja globaalien hallinnan instituutioiden politiikkasuosituksissa hyväksytty lähes yksiaanisesti keskeisimmäksi talouspolitiikan tavoitteeksi. Taloustieteen oppikirjamääritelmän mukaan talouskasvu tarkoittaa elintason ja taloudessa tuotetun hyödykemäärän kasvua (Pohjola 2019, 161–162). Useat talousteorian perinteet jakavat ajatuksen, jonka mukaan talouskasvu on kapitalistisen talouden perustila (Shaikh 2016, 544). Myös katsaus historiallisiin trendeihin osoittaa, että kapitalismin historia on talouskasvun historiaa, jota toistuvat taantumukset ovat vain väliaikaisesti hidastaneet (Shaikh 2016, 57). Taloustieteilijä John Maynard Keynes (1930) esitti jo 1930-luvulla esseessään *Economic Possibilities for Our Grandchildren*, että väestön jatkuva materiaalisen elintason kasvu syntyi ilmiönä vasta teollisen vallankumouksen seurauksena. Keynesin väite saa tukea Englannin pankin esiteollista taloudellista kehitystä koskevista arvioista, joiden perusteella aikavälillä 1000 eaa. – 1750 jaa. ei tapahtunut merkittävää materiaalisen elintason parantumista, mutta teollinen vallankumous johti tuotannon räjähdysmäiseen kasvuun (Bank of England 2020). Pitkän aikavälin talouskasvun materiaallinen perusta on tuotantovälineiden teknologinen kehitys ja sen mahdollistama työn tuottavuuden kasvu (esim. Shaikh 2016, 56–57; Krugman & Wells 2015, 688).

Teollistuminen kanssa yhtä aikaa syntyivät kapitalistiset tuotantosuhteet. Kapitalismin syntyä Englannissa tutkinut historioitsija Ellen Meiksins Wood (2002) on esittänyt, että maatalouden tuottavuuskehitys ja feodaalisten viljelyoikeuksien lakkauttaminen johti kehitykseen, jossa maataloudesta toimeentulon saanut väestön enemmistö ei voinut enää itse tuottaa elämänsä uusintamisen kannalta välttämättömiä elinhyödykkeitä. Syntyneen työväenluokan oli hankittava toimeentulonsa myymällä työvoimaansa yksityisten teollisuuspääomien omistajille. Palkasta riippuvaisen väestönenemmistön synty mahdollisti yksityisten pääomien voitot, koska työvoimasta maksettava palkka oli pienempi kuin työn tuotannossa synnyttämä arvonlisäys. Siinä missä feodalismissa lisätuote otettiin haltuun taksvärkipäivinä, kymmenyksinä ja muina tuotevelvoitteina, kapitalistisessa tuotannossa lisätyö sai lisäarvon rahamuodon. (Wood 2002, 79–109.) Kapitalistisesti järjestäytyneessä yhteiskunnassa työn ja pääoman välinen suhde on hallitseva sosiaalinen

suhde, jonka alaisuudessa tuotantovälineistä, työvoimasta ja työn tuotteista tulee voitonteon prosessiin kiinnittyvää pääomaa (Shaikh 2018).

Voitonteon imperatiivi rakentuu kapitalismiin kilpailun kautta. Palkka- ja voittoriippuvaisten väestöryhmien lisäksi kapitalismia kuvaavat kilpailulliset suhteet, joissa voittoa tavoittelevat pääomat törmäävät toisiin markkinoilla kilpaileviin pääomiin. Kilpailu voitosta ja markkinaosuuksista ajaa pääomat investoimaan työvoimaa säästäviin kustannustehokkaampiin tuotantoteknologioihin sekä toisaalta kohdistamaan investointeja koskemattomille tuotantosektoreille, joissa kilpailevia pääomia on vähemmän ja voittoasteet ovat suurempia (Shaikh 2016, 260–265). Nämä kilpailulliset suhteet luovat taipumuksen tuotannon laajentumiselle: voitto ajaa kapitalistisen kasautumisprosessin spontaaniin kasvuun ja työn tuottavuuskehitys tarjoaa sille materiaaliset edellytykset.

Yksityisten pääomien kilpailuun ja palkkatyöhön perustuvassa kapitalistisessa tuotannossa talouskasvu on spontaani ilmiö, mutta kasvuprosessin jatkuvuudella voidaan katsoa olevan keskeinen merkitys talousjärjestelmän legitimitetille, sillä talouskasvu on edellytys palkkatyöhön perustuvan toimeentulomallin turvaamiseksi. Jo 1800-luvun klassisessa poliittisessä taloustieteessä kiinnitettiin huomiota tuotantovälineiden teknologista kehitystä ja tuottavuuden paranemista seuraavaan teknologiseen työttömyyteen. Niin sanotun kompensatioteorian kannattajien mukaan työvoiman vapautuminen mahdollistaa tuotannon laajenemisen uusien hyödykkeiden tuotantoon, ja täten tuotantovälineiden kehityksen aikaansaama työttömyys olisi korkeintaan väliaikaista. Kriittisemmin prosessiin suhtautui Karl Marx, joka esitti prosessin olevan luonteeltaan epävakaa ja johtavan toistuviin työttömyysongelmiin (esim. Honkanen 2007, 80–83). Kiistasta huolimatta molempia katsontakantoja yhdistää sama looginen implikaatio: tuotantovälineiden teknologinen kehitys luo työttömyyttä ja talouden on laajennuttava uusien hyödykkeiden tuotantoon, jotta työvoima on edes periaatteessa mahdollista palauttaa takaisin tuotantoon.

Nykyaikaisessa kansantaloustieteessä talouskasvun ja työllisyyden suhde tunnetaan Okunin laiksi nimettynä säännönmukaisuutena, jonka mukaan talouden laajentuminen on suoraan verrannollinen työllisyyteen (Krugman & Wells 2015, 92). Useimmissa kehittyneissä palkkatyöyhteiskunnissa työvoiman riippuvuutta palkkatyöstä on vähennetty erilaisilla poliittisilla järjestelyillä. Esimerkiksi pohjoismaisille hyvinvointivaltioille on ollut keskeistä työvoiman dekommodifikaatio, jossa sosiaalietuusjärjestelmät takaavat toimeentulon myös työvoiman ulkopuolella olevalle väestönosalle. Järjestelmätasolla laajamittainen työttömyyden lisääntyminen ei kuitenkaan ole mahdollista. Hyvinvointivaltio perustuu viime kädessä korkealle työvoiman osallistumisasteelle ja yksityisen talouden piiristä kerätyille veroille.

Taloussosiologi Claus Offe (1984, 120–121) on teoksessaan *Contradictions of the Welfare State* analysoinut poliittisten instituutioiden ja kapitalistisen talouden suhdetta. Offen analyysin lähtökohtana on Niklas Luhmannin systeemiteoriaan perustuva jäsenitys, jossa poliittiset ja taloudelliset instituutiot ovat sinänsä toisiinsa palautumattomia ja omalla logiikallaan operoivia yhteiskunnallisia systeemejä. Kapitalistista kasautumisprosessia ohjaa voitto, kun taas demokraattinen vallankäyttö perustuu legitimitettiin ja vaaleissa saatuun demokraattiseen mandaattiin. Vaikka taloudellisen ja poliittisen järjestelmän logiikat eroavat toisistaan, ovat järjestelmät silti keskinäisriippuvaisia. Poliittiset instituutiot ylläpitävät kapitalismin institutionaalisia edellytyksiä, kuten omistussuhteita sekä koulu- ja oikeusjärjestelmää. Poliittinen järjestelmä taas on erotettu yksityisen talouden piiristä, jolloin sillä ei ole omia materiaalisia resursseja poliittisten päämäärien toteuttamiseksi. Offen teorian valossa poliittiset instituutiot kohtaavat talouskasvun ongelmat sekä työllisyyskriisinä että valtion rahoituskriisinä, kun verotettava tuotanto supistuu ja julkisen sektorin varassa olevien etuudensaajien määrä kasvaa. Offen mukaan poliittisten instituutioiden ja talouden välinen keskinäisriippuvuus johtaa siihen, että poliittiset instituutiot eivät ole erilaisten demokraattisten päämäärien neutraaleja välittäjiä vaan niillä on ”*institutionaalinen itseintressi*” ja rakenteellinen taipumus suosia pääoman voitontavoittelun kannalta suotuisia olosuhteita. (Offe 1984, 120–121; kursivointi JK & PL.)

Talouskasvun ja valtion rahoituksen keskinäisriippuvuuden vuoksi kapitalismin ekologista sääntelyä on vaikea toteuttaa tavalla, joka ei perustu jatkuvan taloudellisen kasvun tavoittelulle. Offen lähestymistavan perusteella talouden demokraattisen ohjaamisen mahdollisuudet näyttävät heikoilta. Taloussosiologi Wolfgang Streeck (2015) on hyödyntänyt Offen teoriaa Euroopan unionin talousaluetta käsittelevässä analyysissään ja päättyy yhtä lailla pessimistiseen näkemykseen demokraattisesti ohjatun talouspolitiikan mahdollisuuksista euroalueella. Streeckin mukaan veronkierto ja julkisen velan kasvu ovat heikentäneet demokraattisen politiikan rahoitusperustaa, mikä on tehnyt euroalueen valtiot riippuvaisiksi velanotosta ja valtioiden velanmaksukykyä arvioivien luottoluokittajien arvioista (Streeck 2015).

Offen ja Streeckin analyysi demokraattisen politiikan rajoitteista on saanut osakseen kritiikkiä, sillä he käsittelevät demokraattisten instituutioiden budjet-tirajoitetta absoluuttisena eivätkä ota huomioon kysynnänsäätelyn mahdollistamaa taloudellista liikkumavaraa. Poliitikantutkija Lauri Holappa (2016) on jälki-keynesiläisen taloustieteen näkökulmasta esittänyt, että Streeckin (ja täten myös Offen) analyysi demokratian mahdollisuuksista on liian rajoittunut, sillä se ei ota huomioon suvereenin keskuspankin omaavien valtioiden tai talousalueiden mah-

dollisuutta rahoittaa poliittisia päämääriään budjettialijäämillä. Rahapoliittisesti suvereneilla talousalueilla ei ole varsinaista rahoitusrajoitetta, sillä ne laskevat liikkeelle oman valuuttansa, voivat määrittää omien valtionvelkakirjojensa korkotason ja viime kädessä keskuspankki voi toimia maksukyvyyn takaajana ostamalla valtion velkakirjoja markkinoilta (mt. 58–59). Kritiikin taustalla on laajempi taloustieteellinen debatti, jossa vastakkain ovat keynesiläinen näkemys kysynnänsäätelystä sekä rahan kvantiteettiteoriaan nojaava uusklassinen taloustiede. Jälkimmäisen kannan mukaan keskuspankki ei voi taata valtion velkoja, sillä liian löysä rahapolitiikka ja keskuspankkirahoitus johtavat väistämättä inflaatioon. Keskeinen taustalla vaikuttava perustelu on, että talouden tuotantokapasiteetin katsotaan olevan täyskäytössä, jolloin kasvavalla kysynnällä ei voi olla reaalityöläisistä vaikutusta ja sen on pakko purkautua nousevina hintoina (Mitchell, Wray & Watts 2019, 262). Toisaalta inflatoriseen rahapolitiikkaan liitetään hyperinflaation riski, sillä kuluttajat pyrkivät hankkiutumaan eroon rahasta, jonka arvon pelätään katoavan (mt. 343). Tämä asettaa tiukan budjettirajoitteen, jonka puitteissa valtion on voitava vastata ilmastopoliittisten investointien rinnalla myös muihin julkisiin menoihin.

Keynesiläinen lähestymistapa olettaa, että kapitalistiselle taloudelle on luontaista krooninen kysyntävaive ja sen aiheuttama tuotantokuilu, joka tarkoittaa tuotantotekijöiden eli työvoiman ja koneiden alikäyttöä. Tuotantotekijöiden alikäytön tilanteessa tuotantotaso reagoi dynaamisesti kasvavaan rahamäärään: lisääntynyt kysyntä kuroo umpeen tuotantokuilun ja parantaa työllisyyttä. Kysyntää kasvattavan politiikan inflaatorirajoite tulee kuitenkin vastaan talouden saavuttaessa täystyöllisyystasapainon, jonka jälkeen tuotantotekijät ovat täyskäytössä ja kasvavan kysynnän on pakko purkautua hintojen nousuna. Keskuspankkirahoitus on mahdollista myös täystyöllisyystilanteessa, mutta tällöin inflaatiota on hallittava leikkaamalla kokonaiskysyntää esimerkiksi verotuksella. (Esim. Mitchell, Wray & Watts 2019, 12–16.) Tämän näkemyksen mukaan valtion talouspoliittinen liikkumavara on suurempi, mitä tulee julkiseen kulutukseen sekä lasku- että noususuhdanteessa.

Kysynnänsäätely ja alijäämäinen budjetointi mahdollistaa konventionaalisesti ymmärrettyä rahoitusrajoitetta laajemman finanssipoliittisen liikkumavaran demokraattisille politiikkaohjelmille. Kysynnänsäätely ei kuitenkaan toimi kapitalistisen talouden kasvutaipumukselle vastakkaisena voimana. Keynesiläisen kysynnänsäätelyn taipumuksena on nimenomaisesti pyrkiä talouden tuotantopotentiaalin ja kokonaistuotannon maksimointiin. Ekologisen sääntelyn tutkimus yhteiskunnallisissa kontekstissaan edellyttää kuitenkin ekonomista tarkastelua kokonaisvaltaisempia teoreettisia jäsennyksiä, joissa talouden ja valtion välinen suhde ei näydy vain valmiiksi asetettujen vero- ja finanssipoliittisten käsitteiden

kautta. Tarkastelemme seuraavaksi kapitalistisen talouden institutionaalisia puitteita regulaatioteoreettisten käsitteiden avulla. Tämän tarkastelun keskiössä on kapitalismia periodisoiva kasautumisregiimin käsite. Tämän jälkeen hahmottelemme etenkin Jessopin valtioteoreettisen työn pohjalta sitä, miten kasvihuonepäästöjen vähentämiseen pyrkiviä poliittisia aloitteita voidaan tutkia kasvuriippuvaisen talouden instituutionaalisessa kontekstissa.

Kasautumisregiimit kasvun puitteistajina

Taloukasvu on läpi kapitalismin historian ollut tendenssinomaisesti yhteydessä hiilidioksidipäästöjen kasvuun, mutta erilaisten kasvumallien institutionaaliset järjestelyt voivat vahvistaa tai heikentää tätä tendenssiä (Koch 2011, 36–37). Ilmastonmuutoksen ja kapitalismin suhteita teoreettisesti jäsentäneen Max Kochin mukaan tuotantotavan ja ekologian tasolla liikkuva abstrakti teoria kasvun rajoista ei pysty jäljittämään sitä, miten rakenteelliset jännitteet tuotantotavan ja luonnonjärjestelmien välillä artikuloituvat konkreettisesti spesifin yhteiskunnan tasolla. Tämän teoreettisen aukon kuromiseen tarvitaan ymmärrystä erilaisista pääoman kasautumisen sääntelykonteksteista sekä niistä kulttuurisista ja sosiaalisista käytännöistä, joiden kautta näitä sääntelykonteksteja rakennetaan ja haastetaan yhteiskunnallisissa kamppailuissa. (Mt. 39–40.)

Pääoman kasautumisen sääntelykonteksteja on teoreettisesti jäsennetty regulaatiokoulukunnan jaotteluihin pohjaavassa tutkimuskirjallisuudessa. Regulaatioteoria lähestyy kapitalistisen talouden kasvun edellytyksiä kasautumisregiimien ja sääntelytapojen kautta. Lähtökohtana tässä on pääomasuhteen ristiriidat ja markkinoiden tarve ulkoisille edellytyksille (Jessop 2013, 6). Tämä tarkastelu konkretisoi institutionaalisella tasolla sitä, miten Offen kuvaama järjestelmän itseintressi rakentuu. Teorian mukaan pääoma yhteiskunnallisena suhteena koostuu uusintamista vaativista rakenteellisista muodoista (mt. 11). Toisen maailmansodan jälkeisiä Yhdysvaltoja tutkinut Michel Aglietta (2015) on lukenut tällaisiksi muodoiksi palkkamuodon, kulutusmuodon, kilpailun saaman muodon, rahajärjestelmän sekä valtion. Näiden muotojen historiallisen kontekstisidonnaisuuden vuoksi on oleellisempaa keskittyä pääomasuhteen ristiriitojen vertailevaan tutkimukseen kuin kiinnittyä juuri mainittuihin muotoihin (Jessop 2013, 11).

Kasautumisregiimin käsite on peräisin pyrkimyksistä ymmärtää läntisten kapitalististen demokratioiden sodanjälkeistä mallia sekä sen 1970-luvulla kohtaamaa

stagflaatiokriisiä.³ Kasautumisregiimi voidaan nähdä pääoman kasautumisen kanalta relevanttien instituutioiden historiallisena kokonaisuutena, jossa regulaatioteorian erottelemat rakenteelliset muodot ovat keskiössä (Vidal 2013). Regiimin suhteellisen tasapainon ylläpito vaatii valtiollisen politiikan sopeutumista osaksi rakenteellisista muodoista muodostuvaa kokonaisuutta. Regiimien institutionaaliset järjestelyt ja vakiintuneet käytännöt sekä niistä käytävät hegemoniakamppailut määrittävät sitä, miten edellä esitetty finanssipolitiikan liikkumavara muodostuu poliittisesti vaikuttavaksi tosiasiaksi. Valtion toiminnan rahoitus ja legitimizeetti törmäävät tässä edellisessä osiossa esitettyihin rajoituksiin.

Kasautumisregiimi vaatii pääomafraktioiden tai arkisemmin teollisuudenalojen kasautumisen turvaamista ja koordinointia. Eri regiimeissä on tapana korostaa tiettyjä sektoreita toisten kustannuksella. Esimerkiksi Suomea on pienenä avotaloutena kuvastanut vientivetoisuus: vientisektori on ollut keskeisin pääomafraktio, jonka uusintaminen on ollut ensisijainen pyrkimys ja muiden sektorien merkitys on korostunut vientisektorin syötteiden tarjoajana esimerkiksi halpojen kulutushyödykkeiden tai raaka-aineiden muodossa. Sotienjälkeinen taloudellinen kehitys Suomessa on ollut sidoksissa vientisektoriin, jonka kilpailukyvyille muut taloudelliset tavoitteet ja julkinen kulutus ovat olleet alisteista (Kosonen 1998, 48–49). Myös Euroopan taloushallinta on tukenut osaltaan kustannuskilpailukykyyn panostavaa mallia, koska talouskurin heikentämä työläisten neuvotteluasema on edesauttanut palkkamalltiin perustuvaa kilpailukyky politiikkaa (Shaikh 2016, 740–742). Nämä institutionalisoidut intressit ovat rakenteellisesti ylläpitäneet budjettikurin merkitystä kansallisessa päätöksenteossa.

Regulaatioteoreettisen käsitteistön avulla läntisen kapitalismin kehitystä voidaan periodisoida sotienjälkeiseen fordistiseen kasautumisregiimiin ja tätä seuranneisiin post-fordismin variantteihin. Fordismi kuvaa etenkin toisen maailmansodan jälkeen länsimaissa vakiintunutta massatuotantoon ja -kulutukseen perustuvaa mallia. Fordismille ominaista oli täystyöllisyystavoite ja kysyntävetoinen ajattelutapa, jossa palkat ymmärrettiin kotimaista kysyntää tukevana tekijänä eikä kilpailukykyä heikentävänä kustannuksena. Fordistisen mallin legitimizeetti perustui pyrkimykseen sovittaa työvoiman ja pääoman intressejä yhteen kasvumallissa, joka mahdollisti pääomien jatkuvan lisäarvon realisoinnin, täystyöllisyyden ja työvoiman elintason kasvun. Osaltaan tämän mahdollisti kansantalouksien vähäisempi kansainvälinen avoimuus ja valuutan devalvaatiopolitiikka, jossa kilpailukykyä parannettiin tarvittaessa valuutan ulkoista arvoa sääntelemällä.

3 Regulaatioteorian historiasta ja eri variaatioista ks. Jessop 2006.

Fordismi merkitsi vahvaa materiaalisen elintason nousua, minkä ennennäkemätön työn tuottavuuden kasvu mahdollisti. (Jessop 2013, 14–15.) Esimerkiksi Suomen tapauksessa tiukat pääomakontrollit estivät 1980-luvulle asti pääomien maastavientiä sekä ulkomaista omistusta yrityksissä ja vähensivät täten kansainvälisten rahoitusmarkkinoiden asemaa valtiollisen politiikan reunaehtona.

Tuotannon organisoinnin lisäksi kasautumisregiimit kuvaavat kulutuksen organisointia yhteiskunnassa. Kysymys ei ole pelkästään orgaanisesti kehittyvistä mauista ja mieltymyksistä, vaan erilaisten elämäntapojen mahdollisuuksista ja rakenteellisista edellytyksistä. Fordismissa kasvavat palkat olivat keskeinen kysynnän lähde, ja kestokulutushyödykkeiden kulutus kasvoi vahvasti. Näistä ikonisin ja uutta kulutusnormia parhaiten vastaava hyödyke oli henkilöauto, joka mahdollisti esikaupunkialueiden kasvun ja teollisten työläisyhteisöjen hajaantumisen (Koch 2011, 72). Autot, automarketit ja nukkumalähiöt muodostavat keskeisen osan useimpien kehittyneiden teollisuusmaiden infrastruktuuria. Autoliikenteelle perustuva infrastruktuuri vaikuttaa investointipäätöksiin, koska se sitoo taloudellista toimintaa osaksi fossiilivetoista logistista järjestelmää.

Fordismin ajaututtua läntisessä kapitalismissa 1970-luvulla stagflaatiokriisiin työttömyys ja inflaatiolukemat mahdollistivat otollisen maaperän uusliberalisaationa tunnetulle yhteiskunnalliselle prosessille, jossa pääomien voitontavoittelua rajoittavia instituutioita alettiin sovittamaan markkinaehtoisen kasautumisen tarpeisiin (ks. Harvey 2005). Regulaatioteoriaan nojaten Jessop on kutsunut uusliberalisaatiota seurannutta kasautumismallia finanssivetoiseksi malliksi. Mallissa pääoman merkitys korostuu etenkin kansainvälisesti liikkuvana sijoituspääomana, ja palkasta on tullut yhä vahvemmin kustannus kysynnänlähteen sijaan. Rahoitusmarkkinoiden maailmanlaajuinen avautuminen ja valtiososialistisen blokin romahtaminen ovat johtaneet maailmanmarkkinoiden yhä syvenevään valtaan: investointipäätöksissä maailmanmarkkinoiden voitto-odotuksista tulee normi ja paikallisen tuotannon tulee olla kilpailukykyisempää yhä globaaleimmilla markkinoilla. (Jessop 2013, 18–19.) Finanssivetoisessa mallissa kulutuksen tärkeäksi rahoittajaksi on tullut yksityinen ja julkinen velkaantuminen. Yksityinen velka lisää entisestään talouden kasvuriippuvuutta, koska velanmaksukyky vaatii työllisyyden ylläpitämistä. Myös valtion rahoitus on finanssivetoisessa mallissa entistä velka- valtaisempaa. Tässä on taustalla Streeckin (2015, 106–107) mukaan kehitys, jossa pääomaa omistavan luokan rooli on vaihtunut verotuksen kohteesta valtion velantajaksi. Valtionvelka toimii yhtä aikaa pääomien kasautumisen lähteenä ja valtion toiminnan rajoitteena.

Toisena fordismin kriisistä syntyneenä talouden mallina voidaan Jessopin mukaan erottaa niin sanottu tietotalous, jossa etenkin talouden digitalisaatiosta ja

immateriaalioikeuksista on haettu uutta tuottavuuslähdeä (Jessop 2013.) Ajatus tietotaloudesta on kuitenkin tässä varsin ideaalityyppinen, eikä sitä voida erottaa täysin finanssivetoisesta mallista, koska siitä on yhtäältä sekä vahvemmin markkinavetoisia että toisaalta valtiota korostavia variaatioita. Ajatusta vähäpäästöisestä tietotaloudesta on haastanut kasvava tietoisuus tietotekniikan vaatimien kaivannaisten ja energian tuotannon ympäristövaikutuksista. Samoin lupaus suuresta tuottavuusloikasta on toistaiseksi jäänyt lähinnä mainospuheiden tasolle, eikä digitalisoitumisesta seurannut tuottavuuskehitys ole yltänyt lähellekään sotienjälkeistä teknis-tieteellistä vallankumousta. (Summers 2013; Backhouse & Boianovsky 2016; Kilponen, Kinnunen & Mäki-Fränti 2014, 67–68.)

Kohti vihreää kasautumista?

Kapitalismin ekologisen sääntelyn tarve on noussut alati merkittävämmäksi poliittiseksi kysymykseksi. 2010-luvun aikana perinteiset valtiolliset toimijat, tiedeinstituutiot ja yksityiset liikeyritykset ovat enenevässä määrin ottaneet agendalleen aiemmin kansalaisyhteiskunnan tasolla toimineiden ympäristöliikkeiden argumentteja ja aloitteita (Brand & Wissen 2015). Euroopan unionin ja sen jäsenvaltioiden sekä Yhdysvaltojen ja Kiinan vihreän talouskasvun ohjelmat osoittavat, että ajatus kapitalismin ekologisesta sääntelystä on tullut olennaiseksi osaksi maailman talousimperiumien talouspoliittisia ohjelmia, vaikka ohjelmien puitteissa toteutettavien vihreiden investointien mittakaava on jäämässä alimitoitetuksi.

Kysymys vihreän kasautumisregiimin ja täten kasvumallin mahdollisuuksista vaatii valtion sekä demokraattisten instituutioiden tutkimista osana kapitalismia sääntelevien yhteiskunnallisten rakenteiden kokonaisuutta. Artikkelin ensimmäisen osion perusteella taloudellisen toiminnan suoriin rajoituksiin pyrkivien talouspoliittisten projektien menestymismahdollisuudet ovat kapitalismin ekologisessa ohjauksessa heikot, sillä niillä on taipumus kriisiyttää työmarkkinat ja demokraattisten instituutioiden edellytykset rahoittaa toimintaansa. Kapitalismia sääntelevien regiimien muutokset ovat historiallisesti olleetkin vastauksia kapitalismin sisäisiin kasautumiskriiseihin, eivätkä niinkään pääomien kasautumisen kannalta ulkoisiin ongelmiin, jollaista ekologinen kriisi edustaa. Talouden rakenteellisen kasvupakon vuoksi ekologisen regiimin on joko oltava sopusoinnussa kasvupolitiikan kanssa tai sen täytyy sisältää hallittu siirtymä postkapitalistiseen tulevaisuuteen. Näiden tulevaisuuden näkymien hahmottelu vaatii, samoin kuin olemassa olevan regiimin ymmärtäminen, politiikan kapitalismin kontekstissa saamien muotojen tutkimusta. Tässä tullaan hegemonian tematiikan alueelle.

Kasautumisregiimin ylläpito ja vakauttaminen vaatii sitä tukevaa valtiollista valtaa. Pääoma ei aja itsenäisesti kasautumista edistävää politiikkaa. Kasautumista tukevan politiikanteon kokonaisuuden saavuttaminen vaatii eriävien intressien mukaan saamista, koalitioiden muodostamista ja intressiryhmien välisten kompromissien työstämistä. Tätä Jessop lähestyy hegemonisen projektin käsitteellä. Hegemonia ei viittaa tässä vain yleiseen mielipideilmastoon, vaan johtavien ryhmittymien harjoittamaan johtajuuteen ja organisointikapasiteettiin yhteiskunnassa (ks. Gramsci 1979, 129–130). Hegemonian harjoittaminen voi olla enemmän tai vähemmän tietoisesti suunnattua ja laadittua, jolloin sitä voi luonnehtia hegemoniseksi projektiksi. Tämä on keskeistä kasvuregiimin muuttamiseen pyrkivissä proaktiivisissa poliittisissa ohjelmissa. Hegemonisissa projekteissa olennaista on valtion institutionaalisen koherenssin tavoittelu, jossa osin ristiriitaiset intressiryhmät ja politiikan voimatekijät saadaan osaksi ryhmittymää, joka hyväksyy hegemonisen projektin yleiset tavoitteet. (Jessop 1990, 209–210.)

Valtioneoreettinen kehys mahdollistaa ilmastopoliittisten linjausten tutkimisen osana laajempia hegemonisia projekteja. Valtion kasvusidonnaisuus aiheuttaa poliittiselle päätöksenteolle kasautumisregiimin institutionaalisten järjestelyjen välittämiä reunaehtoja. Vaikka suuri osa valtioiden institutionaalisesta rakenteesta on kansallista, päätöksenteon skaalat eivät ole ennalta annettuja, vaan kuvaavat poliittisen valloittamisen ja regulaation alueita (Hein ym. 2018). Yksittäisten poliittisten aloitteiden ja toimenpiteiden tutkimus vaatii empiiristä tarkastelua, jossa otetaan huomioon päätöksenteon konkreettinen rakenne sekä spesifisti vaikuttavat pyrkimykset ja intressit mutta yleisen tason periodisoinnista on tässä hyötyä heuristisena välineenä ja tapaustutkimusten kontekstina.

Käymme seuraavaksi lävitse, miten ilmastopolitiikan liikkuma-ala nähdään finanssisektorivetoisessa mallissa ja keynesiläisessä mallissa. Tarkastelemme, miten Euroopan unionin ja Suomen ilmastopolitiikka on jäsentynyt talouspolitiikan ohjelmissa osaksi välillä uusliberaalia, tietotaloudellista ja välillä valtiovetoisempaa hegemonista taloudellista imaginaaria. Käytämme tässä aineistona Euroopan komission ohjelmia ja Suomen hallitusohjelmia sekä valtiovarainministeriön ja komission valmistelevia dokumentteja, koska niitä voidaan pitää korkeimman tason politiikkaa ohjaavina teksteinä, joissa tiivistyy politiikassa mahdollisimman laajasti jaettu ja siten hegemoninen taloudellinen imaginaari. Tätä esimerkinomaista tarkastelua laajemman analyysin aineistona olisi mahdollista tutkia myös muiden toimijoiden, kuten ammattiliittojen, järjestökentän ja työnantajajärjestöjen tekstejä ja ohjelmia, minkä kautta päästäisiin vahvemmin analysoimaan taloudellisesta imaginaarista käytäviä kamppailuita, jotka ovat tässä tarkasteltavissa ohjelmissa lähinnä implisiittisesti läsnä niissä esiintyvien sisäisten ristiriitojen muodossa.

Ilmastopoliitiikan hegemoniset imaginaarit

Uusliberalistinen ilmastopoliitikka nojaa luottamukseen yksityisten markkinoiden kyvystä ohjautua ekologisesti kestäviin kohteisiin luomalla tarvittavat kannustinjärjestelmät. Poliittikkatoimenpiteissä päähuomio on markkinoiden luomisessa ja ohjaamisessa etenkin päästökaupalla ja verotuksella. Päästökauppa tuli johtavaksi EU:n ilmastopoliitiikan mekanismiksi aikana, jolloin EU-politiikassa vallitsi uusklassiseen teoriaan nojaava markkinaoptimismi ja usko markkinoiden kykyyn luoda oikealla kannustinjärjestelmällä matalapäästöinen talous (Gonçalves & Costa 2022). Markkinaluottamusta täydentää julkinen kuripoliitikka, jolla pyritään tekemään tilaa yksityisten investointien vaatimalle rahoitukselle ja työvoimalle. Investoinneista vihreään tuotantoinfrastruktuuriin ja tuotteisiin pyritään tekemään kannustimien avulla tarpeeksi houkuttelevia finanssimarkkinoilla liikkuvalla pääomalle. Uusliberalismissa laajamittainen julkisten investointien politiikka nähdään paitsi julkistalouden kestävyydelle haitallisena myös hyödyttömänä, koska markkinoiden uskotaan ohjaavan sekä tuotantopääoman että kulutustavara-tuotannon tehokkaimmalla tavalla kestävään suuntaan.

Eurokriisin aikana unionin talous- ja ilmastopoliitikkassa oli näkyvissä vahvan uusliberaali visio. Ilmastopoliitikkaa ohjaavan Euroopan ilmasto- ja energia-paketin perusteella kestävien investointien oli tarkoitus syntyä valtaosin yksityisellä sektorilla. Investointien vihreyttä edistettiin päästökauppajärjestelmällä, joka tarkoittaa markkinoita, joilla “yritykset voivat myydä päästöoikeuksiaan, jos ne vähentävät omia päästöjään, tai ostaa päästöoikeuksia, jos päästöoikeudet eivät riitä kattamaan niiden päästöjä” (Euroopan komissio 2008). Julkisen politiikan rajoitettua alaa seurasi myös Jean-Claude Junckerin komission investointisuunnitelma, joka perustui ajatukseen siitä, että Euroopan strategisen investoinnin rahaston muutaman miljardin rahoituksella saadaan aikaan satojen miljardien kestävyysinvestointeja muun muassa pienissä ja keskisuurissa yrityksissä (Euroopan parlamentti 2019, 4).

Pyrkimykset sopeuttaa julkistaloutta, vahvistaa vientisektorin kilpailukykyä ja ylläpitää finanssisektorin luottamusta olivat keskiössä myös vuonna 2008 alkaneen talouskriisin jälkeisessä suomalaisessa talouspolitiikan ohjauksessa. Valtiovarainministeriön (2010, 41) ennen vuoden 2011 eduskuntavaaleja julkaisemassa *Julkinen talous tienhaarassa* -raportissa julkiset ilmastopoliittiset investoinnit esitetään tarpeellisuudestaan huolimatta vain kustannuksena, joka syventää entisestään julkisen sektorin kestävyysvajetta. Investoinneissa tulee tästä syystä panostaa kustannus-tehokkuuteen. Samalla keskeisimpänä investointeja ohjaavana mekanismina nähdään päästökauppa. (Mt.) Myös vuonna 2011 julkaistussa Jyrki Kataisen hal-

lituksen ohjelmassa toistuu uusiutuvan energian lisäämisen yhteydessä pyrkimys kustannustehokkuuteen (Valtioneuvoston kanslia 2011, 41). Ohjelmaan oli kirjattu myös pyrkimys energiaintensiivisten toimialojen energiaveron alentamiseen Suomen kansainvälisen kilpailukyvyyn ylläpitämiseksi (mt. 13). Ohjelma onkin ristiriitainen kokonaisuus ekologisista, tietotalouteen pyrkiviä ja vientisektorin kilpailukykyä korostavia pyrkimyksiä. Julkisen talouden menokuria ohjelmassa perustellaan pitkän aikavälin velkaantumista arvioivalla kestävyysvajelaskelmalla (mt. 7). Finanssipolitiikan ala pysyy kuripoliittisen talousohjauksen puitteissa ahtaana.

Katsomme, että edellisten politiikkadokumenttien perusteella finanssikriisiä seuranneen taloudellisen imaginaarin keskiössä on uusliberaali hegemoninen projekti, jossa ratkaisuja talouden ja ilmaston ongelmiin haetaan ensisijaisesti markkinoilta. Tämä kuvastaa pyrkimystä vahvistaa finanssivetoisen kasautumisen mallia ja täten rahoitussektorin asemaa poliittisessa päätöksenteossa. Mallin ongelmiksi voivat kasvun kannalta koitua suppenevat yksityiset investointinäkyvät ja heikosti kehittyvä tuottavuus. Saturoidut markkinat vaativat nollakorkorahaa kannattavuuden ylläpitämiseen ja toimialojen uudistaminen voi johtaa laajaan työttömyyteen, mikä heikentää entisestään julkisen talouden liikkumavaraa toteuttaa muiden menoerien rinnalla investointeja vähäpäästöiseen energiaan ja infrastruktuuriin sekä ohjata yksityistä tuotantoa sääntelyllä, koska tämä heikentää entisestään olemassa olevia investointiväyliä. Näiden ristiriitojen tutkimus ja politiikan käytännön toteutumien arviointi vaatisivat kuitenkin tällaisen dokumenttiaineiston ylittävää empiiristä tarkastelua.

Keynesiläisen finanssipolitiikan paluu koronakriisin hoidossa on avannut kuripolitiikan kontekstissa rajoitettua investointipolitiikan alaa. Eurooppalaisen talouspolitiikan muutos on ollut merkittävä verrattuna vuoden 2008 finanssikriisiä seuranneisiin vuosiin, jolloin korostettiin rahapolitiikkaa ja julkista menokuria velkaantuneiden julkisten talouksien vakauttamiskeinoina. Investoinnit kestävään infrastruktuuriin eivät silti ole ensisijaisia kohteita julkiselle elvytykselle. Finanssipolitiikan paluu on toistaiseksi kohdistunut pitkälti olemassa oleviin hiili-intensiivisiin rakenteisiin (IMF 2021). Elvytys on pääosin ohjautunut olemassa olevaan infrastruktuuriin perustuvan talouskasvun tukemiseen, ja korona-elvytyksestä huomattava osa on tukenut fossiiliteollisuutta. Elvytys on ylläpitänyt matalakorkoiselle rahalle perustuvaa kasautumismallia, vaikkakin keynesiläisemmillä sävyillä.

Julkisten investointien kasvava liikkumavara avaa mahdollisuuksia ekologisesti kestävämmän infrastruktuurin rakentamiseen, mikäli muuttuva hegemonia suosii sitä. Muutoksen merkkejä on havaittavissa von der Leyenin komission ohjelmassa, jossa esitetään vihreää elvytystä, jonka tarkoituksena on päästövähennysten lisäksi ylläpitää biodiversiteettiä. Ohjelman keskiössä on ajatus ekologisessa eturintamassa

toimimisesta uutena talousprojektina, johon tulee panostaa reilusti sekä julkista rahaa että yksityisiä varoja (von der Leyen 2019, 6–7.) Finanssipolitiikan liikkumavaran avaamiseksi aiotaan “hyödyntää vakaus- ja kasvusopimuksen sallimaa joustoa täysimääräisesti” (mt. 10). Samalla tässä uudessa suuntauksessa keskiössä ovat talouden digitalisaation tavoitteet, joista haetaan datan hyödyntämiseen perustuvaa kasvua, sekä koulutukseen panostaminen osana laajempaa innovaatioperustaista kasvumallia (mt. 15). Niin ikään komission vuonna 2019 julkaisemassa vihreän kehityksen ohjelmassa tavoitteena on digitalisaatiota ja päästövähennyksiä yhdistävä uusi kasvumalli. Tehokkaan hiilen hinnoittelun lisäksi taloutta pyritään ohjaamaan vähäpäästöiseksi informaatio-ohjauksella ja yksityisen sektorin investointeja ohjaavilla pitkän aikavälin signaaleilla, “joilla rahoitus- ja pääomavirtoja ohjataan ympäristösijoittamiseen” (Euroopan komissio 2019b, 5–6, 18). Julkisten investointien tarve esitetään merkittävänä, ja ilmastokriteerit aiotaan ottaa talousohjauskehyksessä mukaan julkisen talouden laadun arvioimisen kriteereiksi (mt. 16–17, 19).

Koronakriisi nosti entisestään esille Euroopan investointivajetta ja pikaista tarvetta Euroopan talouksien kasvavien juopien umpeenkuromiseen, mikä käy ilmi komission laatimasta elvytysrahaston taustadokumentista (Euroopan komissio 2020, 8). Investointivaje nähtiin sekä akuuttina että rakenteellisena tekijänä, minä vuoksi julkisten investointien alaa tulisi kasvattaa mittavasti. Yksityisen ja julkisen sektorin kokonaisinvestointitarpeen arvioitiin olevan vuosina 2020 ja 2021 puolitoista biljoonaa euroa (mt. 18–21).

Investointipolitiikan paluu ja regulaatiomallin siirtymä keynesiläisempään suuntaan näkyy myös Suomen politiikassa, vaikka Suomi onkin ajanut eurooppalaisessa päätöksenteossa nuukaa talouskurilinjaa. Antti Rinteen hallituksen ohjelman pohjalta laaditussa Sanna Marinin hallituksen ohjelmassa aiemmin talouskuripolitiikan kulmakivenä nähty kestävyysvaje esitetään vain ohimennen julkisen talouden kestävyyttä mittaavana, epävarmuustekijöitä sisältävänä painelaskelmana (Valtioneuvosto 2019, 15). Julkisen talouden tasapainottamiseksi ajetaan menoleikkausten sijaan korkeampaa työllisyysastetta (mt. 16). Keskeisinä pyrkimyksinä talouden ohjauksessa näyttäytyvät ilmastomuutos ja teknologinen kehitys, joihin kumpaankin tulee pystyä sopeutumaan samanaikaisesti (mt. 21).

Tarkkailemienne dokumenttien perusteella sekä Euroopan unionissa että Suomessa on eurokriisin jälkeen tapahtunut siirtymä tiukan uusliberaalista markkinaratkaisuja hakevasta taloudellisesta imaginaarista enemmän julkisia investointeja ja tietotalouden ratkaisuja korostavaan suuntaan. Keskiössä on yhä yksityisten investointien tukeminen, mutta julkistalous nähdään esteen sijasta mahdollistajana. Tämä näkyy myös pyrkimyksenä muovata kasautumisregiimiä enemmän tieto-

taloutta tuottavuuslähteenä hyödyntävään malliin, joka mahdollistaisi fordismin aikaa määrittäneen tuottavuuskasvun tavoin suuremman julkistalouden liikkumavaran. Tavoitteena on siis hegemoninen projekti, jolla valtion roolia kasvatetaan ennen muuta tietotalouden avittajana, minkä luomaa ylijäämää aiotaan hyödyntää ilmastotavoitteiden ajamisessa. Tällaisen ilmastopolitiikan toimivuuden kannalta keskeistä on nähdäksemme se, millaiset edut politiikanteon linjoissa artikuloidut hallitsevina. Fossiilienergiayhtiöiden ja päästöintensiivisten alojen pääomista täytyy joissain määrin olla valmis luopumaan, mikä ei ole helppoa, koska yrityksillä on vahva rooli valtion kasvustrategioiden muotoilussa, minkä lisäksi valtion toimintakapasiteettia sitovat edellä esitetyt rakenteelliset rajoitteet. Onkin mahdollista, että finanssivetoinen regiimi onnistuu tekemään paluun uuden uusliberalisaatioprojektin kautta, mikä jälleen heikentää heikentää talouden julkisen sääntelyn mahdollisuuksia. Vihreän kehityksen imaginaari rakentuu yhäkin kasautumisregiimin ympärille, vaikka regiimi on saanut ainakin ohjelmatasolla keynesiläisempiä piirteitä. Kasvutaloudelle vaihtoehtoinen taloudellinen imaginaari on jäänyt yhä lähinnä järjestökentälle ja degrowth-teoriasta kiinnostuneiden tutkijoiden kehiteltäväksi.

Vihreän kasautumismallin mahdollisuuksia ja ristiriitoja

Ekonomistisesta tarkastelukulmasta katsottuna vihreän kapitalismin haasteena on, kuinka ylläpitää työllisyyden ja taloudellisen vakauden kannalta riittävää talouskasvua ja investointiastetta, joka kohdistuisi päästöjä vähentäviin tuotannonaloihin. Fossiilienergiiaan kohdistetut investoinnit voivat edelleen tarjota sijoituskohteina vihreää energiaa korkeampia voittoasteita (esim. Christophers 2021). Vihreän energian investoinnit eivät tällöin toteudu markkinaehtoisesti ja niiden osuutta on edistettävä julkisesti tuetulla investointiohjelmalla, joka edellyttää riittävää finanssipolitiikan liikkumavaraa. Vihreät investoinnit korvaavat jo olemassa olevia fossiiliseen energiaan perustuvia tuotantomuotoja, eivätkä ne kohdennu suoraan työn tuottavuutta parantaviin kohteisiin. Vihreä kasautumismalli eroaa näin ollen esimerkiksi fordismin muodoista, joiden keskeisenä elementtinä on ollut työn tuottavuuskasvu ja uusien tuottavuuskasvun lähteiden etsiminen. Mikäli vihreät investoinnit eivät realisoitu riittävänä talouskasvuna, finanssipolitiikan inflatoriset riskit voivat toteutua, mikä voi edelleen heikentää vihreän kasautumismallin legitimitettä ja vahvistaa fossiilisiin tuotantomuotoihin tukeutuvien ilmasto-denialististen poliittisten projektien asemaa.

Vihreän kasautumismallin tulevaisuus riippuu osaltaan myös siitä, kuinka perinteiset poliittiset toimijat, kansalaisyhteiskunta, ammattiliitot ja pääomasektorit

onnistutaan sitouttamaan hegemoniseen projektiin, joka haastaa fossiilitalouteen sidotut tuotantomuodot ja materiaaliset intressit. Tämä edellyttää poliittista vastakkainasettelua vihreän siirtymän kannalta keskeisten uusiutuvan energian pääomasektoreiden sekä fossiilitalouteen sidoksissa olevien sektorien välillä. Vakaan taloudellisen kehityksen lisäksi mallin demokraattinen legitimitetti edellyttää kamppailua kansalaisyhteiskunnassa hallitsevista ajattelutavoista ja taloudellisesta imaginaarista.

Vaikka vihreään kasvuun nojaavat kasautumismallit onnistuisivat vakiinnuttamaan hegemonisen aseman osana kapitalismin hallintaa kehittyneissä teollisuusmaissa, talouskasvuun perustuvien ympäristöohjelmien epäonnistumisen riski on huomattava, sillä maailmantalouden tasolla tuotannon ja päästöjen kasvun irtikytkennästä ei edelleenkään ole empiiristä näyttöä. Jatkuvaan kasvuun perustuvan talouden haastaminen taas edellyttää taloudellisen tuotannon laajempaa demokraattista sääntelyä ja omistusratkaisuja, jotka eivät perustu yksityiselle voitontavoittelulle. Yksityisen tuotannon kannattavuuden ylläpitäminen vaatii kasvua, jota on vaikea yhdistää ilmastotavoitteisiin ja resurssien kestävään käyttöön (Vadén ym. 2020). Mikäli vihreää siirtymää ei onnistuta tekemään energia- ja resurssitalouden tuottavuutta parantavalla tavalla, talouden kasvuriippuvuutta on välttämätöntä purkaa päästövähennysten saavuttamiseksi. Tämä vaatisi siirtymää markkinariippuvaisesta tuotannosta erilaisiin voittoja tavoittelemattomiin tuotannon muotoihin, joissa julkisella tuotannolla olisi yhä vahva roolinsa suurten infrastruktuurihankkeiden ja palveluiden tarjoajana. Tässä keskeiseksi nousee kysymys osuuskuntatuotannon ja muun dekommodifikoidun tuotannon roolista ja suhteesta julkiseen tuotantoon (Phillips & Rozworski 2019). Mikäli valtion toimintaa aiotaan materiaalisesti ylläpitää muilla kuin markkinaehtoisilla tuotannon muodoilla, tulee näiden tuotantomuotojen olla tarpeeksi vahvassa asemassa suhteessa kapitalistiseen tuotantoon. Tuotanto-osuuskunnat ja muut ei-yksityiset tuottajat voivat syrjäyttää yksityisiä tuottajia, mikä vähentäisi valtiollisen työvoiman uusintamisen sekä valtion infrastruktuurihankkeiden vaatimien raaka-aineiden riippuvuutta yksityisistä pääomista.

Kysymys tuotannon ja kulutuksen järjestämisestä tulee olemaan jo nykyisten hiilidioksidipäästöjen aiheuttaman lämpenemisen seurauksena hankala tulevaisuudessa hallitsevasta tuotantomuodosta riippumatta. Jatkuvan kasvun tavoitteesta irrottautuminen voi kuitenkin auttaa tätä tavoitetta, jos tuotantopäätöksiä voidaan tehdä paremmin resurssitalouden rajoissa. Kapitalistinen tuotanto vahvistaa omistavan luokan suhteellista asemaa ja täten eriarvoisuutta. Tämä kasaa vaikutusvaltaa niille ihmisille, joilla on eniten varaa suojautua ilmastonmuutoksen vaikutuksilta. Materiaalisen niukkuuden maailmassa tämä tarkoittaa yhä syveneviä

globaaleja ja kansallisia yhteiskunnallisia juopia. Koska ilmastokriisin vaikutukset tulevat viiveellä suhteessa ne aiheuttaneisiin päästöihin, on tärkeää, että tietoisuus ilmastokriisin vaaroista motivoi jo nyt tehtäviä päätöksiä ja politiikkaa. Tämä vaatii sellaista politiikan tekemisen kokonaisuutta, jossa mahdollisimman monien toimeentulo ja varmuus tulevaisuudesta pystytään yhdistämään ilmastopolitiikkaan tavalla, joka kykenee haastamaan luonnonvarojen kasvavaan käyttöön sitoutuneita materiaalisia intressejä edustavan hegemonian.

Johtopäätökset

Artikkelimme alussa huomio kiinnittyi talouskasvun ja yhteiskunnallisten instituutioiden välisiin vaikutussuhteisiin, jotka osoittavat talouskasvun olevan kapitalismin perustila, jolla on keskeinen vaikutus työmarkkinoiden toimintaan, talousjärjestelmän legitimitettiin ja demokraattisten instituutioiden veroperustaiseen rahoitukseen. Verotulot eivät kuitenkaan muodosta absoluuttista budjettirajoitetta valtioinstituutioille, sillä budjetin liikkumavaraa on mahdollista laajentaa kysynnänsäätelyn keinovalikoimalla, kuten alijäämäisellä budjetoinnilla tai keskuspankkirahoituksella. Kysynnänsäätelyn nimenomaisena pyrkimyksenä on kuitenkin talouden tuotantopotentialin täyskäyttö, eikä se näin toimi talouden kasvuriippuvuudelle vastakkaisena voimana. Kysynnänsäätelyä voidaan kuitenkin potentiaalisesti hyödyntää talouden ekologisessa sääntelyssä, jos sen avulla rahoitetaan ekologisen siirtymän edellyttämää infrastruktuuria. Täydensimme kasvuriippuvuusnäkökulmaa regulaatioteoreettisella lähestymistavalla, joka auttaa hahmottamaan sitä, minkälaisiin institutionaalisiin järjestelyihin, eli kulloinkin vallalla oleviin talouden regulaatiomuotoihin, harjoitettu politiikka nojaa.

Valtioteoreettisessa kirjallisuudessa olennainen hegemonian tematiikka auttaa ymmärtämään, kuinka poliittisten ohjelmien organisaatiokapasiteetti edellyttää osin ristiriitaisten yhteiskunnallisten voimien saamista osaksi hegemonista projektia, jotta se pystyisi toteuttamaan keskeisiä tavoitteitaan. Ekologista sääntelyä tavoittelevan projektin kehityksessä kyse voi konkreettisesti olla esimerkiksi vihreän energian pääomasektoreiden ja nykyistä laajempaa talouden ekologista sääntelyä edustavien poliittisten toimijoiden liittoutumisesta fossiilitalouteen sidoksissa olevien pääomasektoreiden intressejä vastaan. Hegemonia kansalaisyhteiskunnan tasolla edellyttää kamppailua politiikan diskurssien ilmatilaa hallitsevista argumenteista, jotka vaikuttavat siihen miten laaja hyväksyntä nykyistä laajempiin päästövähennyksiin pyrkiville talouspoliittisille ohjelmille on mahdollista saavuttaa. Vihreän sääntelyn näkökulmasta olennaista on vaikuttaa myös talouspolitiikkaa ohjaaviin ajattelutapoihin, sillä talouskuripolitiikkaan ja markkina-

ehtoisuuteen tukeutuminen jättää talouden demokraattisen ohjauksen ja julkisten investointien liikkumavaran vähäiseksi.

Viittaukset empiirisiin aineistoesimerkkeihin osoittavat, että artikkelissa kehitetty teoreettinen tulokulma on jalkautettavissa talouspolitiikkaa ohjaavien dokumenttien empiiriseen aineistoanalyysiin, jossa tulevat esille talouspolitiikan kiinnittyminen talouskasvuun ja talouspolitiikkaa ohjaavat käytännöt sekä hegeemoniset projektit. Hyödynsimme tässä kulttuurintutkimuksellista taloudellisen imaginaarin käsitettä, joka soveltuu tekstiaineiston tutkimukseen, etenkin politiikkaa ohjaavissa ohjelmissa muotoiltujen hegeemonisten pyrkimysten analysointiin. Lähestymistapaa soveltavassa jatkotutkimuksessa olisi syytä tarkastella etenkin ilmastopoliittisten vaatimusten roolia teollisuuspolitiikan ja finanssipolitiikan laatimisessa sekä eri yhteiskunnallisten voimatekijöiden intressejä, konflikteja ja kompromisseja ilmastopoliitiikan kannalta. Teoreettinen jäsenyksenämme auttaa selvittämään erityisten tutkimuskohteiden yhteiskunnallisia kiinnityskohtia niihin projekteihin, joilla hallitsevia regulaatiomuotoja pyritään muotoilemaan tai haastamaan. Tällaisen tutkimuksen avulla on mahdollista hahmotella niitä muutoksia, joita kasautumisregiimiin tulisi tehdä, jotta talouspolitiikan reunaehdot voitaisiin muuttaa ilmastopoliittisten tavoitteiden edistämiseksi. Tällainen tutkimus auttaa myös ilmastopoliitiikan vakavasti ottavia toimijoita käsitteellistämään päästövähennyksiin tarvittavan ilmastopoliittisen koalition mahdollisia ääriiviivoja.

DOI – <https://doi.org/10.55294/tk.119451>

Tutkimus & kritiikki on lisensoitu Creative Commons Nimeä-EiKaupallinen-EiMuutoksia 4.0 Kansainvälinen -lisenssillä.

LÄHTEET

- AGLIETTA, M. (2015). *A Theory of Capitalist Regulation. The US Experience*. Lontoo: Verso.
- ASLANI, A., HELO, P. & NAARANOJA, M. (2013). Evaluation of renewable energy development in power generation in Finland. *Journal of Renewable and Sustainable Energy*, 5(6).
<https://doi.org/10.1063/1.4855095>
- BACKHOUSE, R. E. & BOIANOVSKY, M. (2016). Secular stagnation: The history of a macroeconomic heresy. *History of Economic Thought*, 23(6), 946–970.
<https://doi.org/10.1080/09672567.2016.1192842>
- BANK OF ENGLAND (2021). How has growth changed over time. Noudettu 19.1.2023 osoitteesta
<https://www.bankofengland.co.uk/knowledgebank/how-has-growth-changed-over-time>.

- BRAND, U. & WISSEN, M. (2015). Strategies of a Green Economy, contours of a Green Capitalism. *Handbook of the International Political Economy of Production*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- CHRISTOPHERS, B. (2022). Fossilised Capital: Price and Profit in the Energy Transition. *New Political Economy*, 27(1), 146–159. <https://doi.org/10.1080/13563467.2021.1926957>
- EUROOPAN KOMISSIO (2008). Kaksi kertaa 20 vuonna 2020. Ilmastomuutostoimet – mahdollisuus Euroopalle. KOM (2008) 30 lopullinen. Noudettu 24.4.2023 osoitteesta <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/ALL/?uri=CELEX:52008DC0030>.
- EUROOPAN KOMISSIO (2019a). Communication from the commission to the european parliament, the council, the european economic and social committee and the committee of the regions empty. Noudettu 24.3.2023 osoitteesta <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52019DC0285>.
- EUROOPAN KOMISSIO (2019b). Euroopan vihreän kehityksen ohjelma. Komission tiedonanto, COM(2019) 640 final. Noudettu 24.4.2023 osoitteesta <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/?uri=celex:52019DC0640>.
- EUROOPAN KOMISSIO (2020). Identifying Europe's recovery needs. COM(2020) 456 final. Noudettu 24.4.2023 osoitteesta [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020SC0098\(01\)&qid=1632480138899&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020SC0098(01)&qid=1632480138899&from=EN).
- EUROOPAN KOMISSIO (2021). Euroopan vihreän kehityksen ohjelma: Euroopasta ensimmäinen ilmastonutraali maanosa. Noudettu 24.4.2023 osoitteesta https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_fi.
- EUROOPAN PARLAMENTTI (2019). The Juncker Commission's ten Priorities. An end-of-term assessment. European Parliamentary Research Service. Noudettu 24.4.2023 osoitteesta [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_IDA\(2019\)637943%20](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_IDA(2019)637943%20).
- GRAMSCI, A. (1979). *Vankilavihkot. Valikoima*. Toim. M. Böök. Suom. M. Berger, M. Böök & L. Talvio. Helsinki: Kansankulttuuri.
- GREENPEACE (2019). European Green Deal misses the mark. Noudettu 13.1.2023 osoitteesta <https://www.greenpeace.org/eu-unit/issues/climate-energy/2517/european-green-deal-misses-the-mark/>.
- GONÇALVES, J. & COSTA, M. (2022). The political influence of ecological economics in the European Union applied to the cap-and-trade policy. *Ecological economics*, 195. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2022.107352>
- HABERL, H., WIEDENHOFER, D., VIRÁG, D., KALT, G., PLANK, B. ym. (2020). A systematic review of the evidence on decoupling of GDP, resource use and GHG emissions, part II: synthesizing the insights. *Environmental Research Letters*, 15(6). <https://doi.org/10.1088/1748-9326/ab842a>
- HARVEY, D. (2005). *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
- HEIN, J., HEIKO, F., KUNZ, Y. & RINA, M. (2018). The Transnationalisation of Competing State Projects: Carbon Offsetting and Development in Sumatra's Coastal Peat Swamps. *Antipode*, 50(4), 953–975. <https://doi.org/10.1111/anti.12381>
- HICKEL J. & KALLIS, G. (2019). Is Green Growth Possible? *New Political Economy*, 25(4), 469–486. <https://doi.org/10.1080/13563467.2019.1598964>
- HOLAPPA, L. (2016). Wolfgang Streeck ja talouspolitiikan pakot. *Poliittinen talous* 4(1), 57–62. <https://doi.org/10.51810/pt.96132>
- HONKANEN, P. (2007). *Työttömyys ja arvoteoria – tutkielma työttömyydestä, talousteorioista ja sosiaalipolitiikasta*. Turun yliopiston julkaisuja. Väitöskirja. Sarja C. Osa: 252.
- IMF (2021). Still Not Getting Energy Prices Right: A Global and Country Update of Fossil Fuel Subsidies. Noudettu 29.4.2022 osoitteesta <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2021/09/23/Still-Not-Getting-Energy-Prices-Right-A-Global-and-Country-Update-of-Fossil-Fuel-Subsidies-466004>.

- JAKOB, M., STECKEL J. C. & EDENHOFER, O. (2014). Consumption- Versus Production-Based Emission Policies. *Annual Review of Resource Economics*, 6(1), 297–318.
<https://doi.org/10.1146/annurev-resource-100913-012342>
- JESSOP, B. (1990). *State Theory: Putting the Capitalist State in Its Place*. Cambridge: Polity Press.
- JESSOP, B. (2009). Cultural political economy and critical policy studies. *Critical Policy Studies*, 3(3–4), 336–356. <https://doi.org/10.1080/19460171003619741>
- JESSOP, B. (2013). Revisiting the regulation approach: Critical reflections on the contradictions, dilemmas, fixes and crisis dynamics of growth regimes. *Capital & Class*, 37(1), 5–24.
<https://doi.org/10.1177/0309816812472968>
- JIBORN, M., KANDER, A., KULIONIS, V., NIELSEN, H. & MORANC, D. (2018). Decoupling or delusion? *Global Environmental Change*, 49, 27–34. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2017.12.006>
- KELLOKUMPU, V. (2021). The bioeconomy, carbon sinks, and depoliticization in Finnish forest politics. *Environment and Planning E: Nature and Space*, 5(3), 1164–1183.
<https://doi.org/10.1177/25148486211049322>
- KEYNES, J. (1930). Economic Possibilities for our Grandchildren. Teoksessa *Essays in Persuasion*, 358–373. New York: Harcourt Brace.
- KILPONEN, J., KINNUNEN, H. & MÄKI-FRÄNTI, P. (2014). Suomen pitkän aikavälin kasvunäkymät heikentyneet. *Euro & talous*, 22(5), 67–78.
- KOCH, M. (2011). *Capitalism and Climate Change: Theoretical Discussion, Historical Development and Policy Responses*. Lontoo: Palgrave Macmillan.
- KORTESOJA, M. (2021). Marxismi versus ekonomismi. *Tutkimus & kritiikki*, 1(1), 43–66.
<https://doi.org/10.55294/tk.95213>
- KOSONEN, P. (1998). *Pohjoismaiset mallit murroksessa*. Tampere: Vastapaino.
- KRUGMAN, P. & WELLS, R. (2015). *Economics*. New York: Worth Publishers.
- LE QUÉRÉ, C., JACKSON, R., JONES, M., SMITH, A., ABERNETHY, S. ym. (2020). Temporary reduction in daily global CO₂ emissions during the COVID-19 forced confinement. *Nature Climate Change*, 10, 647–653. <https://doi.org/10.1038/s41558-020-0797-x>
- MITCHELL, W., WRAY, R. & WATTS, M. (2019). *Macroeconomics*. Lontoo: Red Globe Press.
- OFFE, C. (1984). *Contradictions of the Welfare State*. Lontoo: Hutchinson & Co.
- OUGAARD, M. (2018). The Transnational State and the Infrastructure Push. *New Political Economy*, 23(1), 128–144. <https://doi.org/10.1080/13563467.2017.1349085>
- PHILLIPS, L. & ROZWORSKI, M. (2019). *The People's Republic of Walmart. How the World's Biggest Corporations are Laying the Foundation for Socialism*. Lontoo: Verso.
- POHJOLA, M. (2019). *Taloustieteen oppikirja*. Helsinki: Sanoma Pro.
- RUGGIERO, S., VARHO, V. & RIKKONEN, P. (2015). Transition to distributed energy generation in Finland: Prospects and Barriers. *Energy Policy*, 86, 433–443.
<https://doi.org/10.1016/j.enpol.2015.07.024>
- SHAIKH, A. (2016). *Capitalism, Competition, Conflict, Crises*. New York: Oxford University Press.
- SHAIKH, A. (2018). Capital as a Social Relation. Teoksessa *The New Palgrave Dictionary of Economics*, 1272–1277. Lontoo: Palgrave Macmillan.
- STRECK, W. (2015). *Ostettua aikaa: Demokraattisen kapitalismin bykätty kriisi*. Suom. M. Kukkonen. Tampere: Vastapaino.
- SUMMERS, L. (2013). U.S. Economic Prospects: Secular Stagnation, Hysteresis, and the Zero Lower Bound. *Business Economics*, 49(2), 65–73. <https://doi.org/10.1057/be.2014.13>
- TILASTOKESKUS (2022). Kasvihuonepäästöt vuonna 2021 pienessä nousussa. Noudettu 19.12.2022 osoitteesta <https://www.stat.fi/julkaisu/cktlfoi203azmoa519to5exzc>.
- YHDISTYNEET KANSAKUNNAT (1987). Our Common Future. Report of the World Commission on Environment and Development. UN Document. Noudettu 10.4.2021 osoitteesta <http://www.ask-force.org/web/Sustainability/Brundtland-Our-Common-Future-1987-2008.pdf>

- VADÉN, T., MAJAVA, A., TOIVANEN, T., JÄRVENSIVU, P., HAKALA, P. ym. (2019). To continue to burn something? Technological, economic and political path dependencies in district heating in Helsinki, Finland. *Energy Research & Social Science*, 58. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2019.101270>
- VADÉN, T., LÄHDE, A., MAJAVA, P., JÄRVENSIVU, P., TOIVANEN, T. ym. (2020). Raising the bar: on the type, size and timeline of a 'successful' decoupling, *Environmental Politics, online*, 30(3), 462–476. <https://doi.org/10.1080/09644016.2020.1783951>
- VALTIONEUVOSTO (2019). *Pääministeri Sanna Marinin hallituksen ohjelma 10.12.2019. Osallistava ja osaava Suomi: sosiaalisesti, taloudellisesti ja ekologisesti kestävä yhteiskunta*. Valtioneuvoston julkaisuja 2019:31. Noudettu 24.4.2023 osoitteesta <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-287-808-3>.
- VALTIONEUVOSTON KANSLIA (2011). *Pääministeri Jyrki Kataisen hallituksen ohjelma. Avoin oikeudenmukainen ja rohkea Suomi*. Noudettu 24.4.2023 osoitteesta <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201704256255>.
- VALTIOVARAINMINISTERIÖ (2010). *Julkinen talous tienhaarassa. Finanssipolitiikan suunta 2010-luvulla*. Valtiovarainministeriön julkaisuja 8/2010. Noudettu 24.4.2023 osoitteesta <https://vm.fi/documents/10623/456829/Julkinen+talous+tienhaarassa+2010.pdf/ccd9427d-219e-4268-b1d8-ac0b96a3e39d/Julkinen+talous+tienhaarassa+2010.pdf?version=1.0&t=1426598880000>.
- VIDAL, M. (2013). Postfordism as a dysfunctional accumulation regime: a comparative analysis of the USA, the UK and Germany. *Work, Employment and Society*, 27(3), 451–471. <https://doi.org/10.1177/0950017013481876>
- VON DER LEYEN, U. (2019). Ohjelma Euroopalle. Poliittiset suuntaviivat seuraavalle Euroopan komissiolle 2019–2024. Noudettu 24.4.2023 osoitteesta <https://op.europa.eu/s/yBXb>.
- WOOD, E. M. (2002). *The Origin of Capitalism: A Longer View*. Lontoo: Verso.
- WWF (2019). European green deal: Five tests it must pass. Noudettu 13.1.2022 osoitteesta https://d2ouvy59podg6k.cloudfront.net/downloads/european_green_deal_wwf_briefing_oct_2019.pdf.
- YLÄ-ANTTILA, T., GRONOW, A., KARIMO, A., GOODMAN, J. & DA RIMINI, F. (2020). Breaking the Treadmill? Climate Change Policy Networks and the Prospects for Low Carbon Futures in Australia and Finland. *Society & Natural Resources*, 33(11), 1380–1398. <https://doi.org/10.1080/08941920.2020.1802540>